

ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN BOLA — INKLYUZIV TA’LIMNING ASOSIY SUBYEKTI SIFATIDA

Azimova Dilnoza Sherzodovna

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Alfraganus Universiteti “Ijtimoiy fanlar” fakulteti

“Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi

Kirish

Inson huquqlari va ta’lim sohasidagi xalqaro hujjatlar har bir bolaga, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarga teng ta’lim olish huquqini kafolatlaydi. Jumladan, BMT Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasining 24-moddasida davlatlar ta’lim tizimini inklyuziv qilgan holda, nogiron bolalarni ajratmasdan umumiy ta’limga qamrab olishi, ularga yakka ehtiyojlardan kelib chiqib qo‘llab-quvvatlash berilishini ta’minlashi belgilangan. Xususan, eshitish bo‘yicha nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’limi eng maqbul til va muloqot vositalarida, ularning shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda olib borilishi va ijtimoiy-hissiy rivojlanishi maksimal darajada qo‘llab-quvvatlanishi lozimligi qayd etilgan. O‘zbekiston Respublikasi ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish yo‘lida muhim qadamlar tashlamoqda: Konstitutsiyamizda maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim va tarbiya tashkil etilishi davlat zimmasida ekani mustahkamlab qo‘yilgan. So‘nggi yillarda respublikamizda nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi maxsus qonun qabul qilinib, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunga inklyuziv ta’limni joriy etishga doir o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi.

Inklyuziv ta’lim (inclusive education) tushunchasi har bir bolaning **ta’limning asosiy subyekti** sifatida qaralishini, ya’ni bola markazida ta’limni tashkil etishni anglatadi. Inklyuziv yondashuvga ko‘ra, jismoniy yoki psixik

rivojlanishida turli nuqsonlarga ega bolalar ham sog'lom bolalar bilan teng ravishda, o'zlari xohlagan ta'lim muassasasida ta'lim olish va jamiyat hayotida faol qatnashish huquqiga ega. Xususan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar (kar va zaif eshituvchi bolalar) alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan toifa sanaladi. Dunyoda taxminan 34 million bola eshitish bo'yicha og'ir darajadagi nuqson (kar yoki jiddiy eshitish yo'qotilishi) bilan yashamoqda. Bunday bolalarning to'laqonli rivojlanishi va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun inkluziv ta'lim muhitini yaratish bugungi pedagogikaning dolzarb vazifasidir.

Asosiy qism (nazariy tahlil va amaliy jihatlar)

Eshitish nuqsonli bolalarning rivojlanish ehtiyojlari. Eshitish qobiliyatining pasayishi yoki yo'qligi bolaning psixik va ijtimoiy rivojlanishiga, eng avvalo, nutqning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan yoki og'ir eshituvchi bola maxsus pedagogik yondashuvsiz og'zaki nutqni o'rganib keta olmaydi, atrofdagilar bilan muloqotda cheklangan miqdordagi imo-ishora va mimikaga tayanadi. Natijada, bunday bolalarning idrok va tafakkur rivojlanishi to'xtab qolmasa-da, til vositasining yetishmasligi tufayli ancha sekin kechadi. Shuning uchun eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga normal eshituvchi tengdoshlariga qaraganda kengroq ko'lamda maxsus pedagogik yordam zarur bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, barvaqt (ilk yoshdanoq) maxsus ta'lim-tarbiya bilan qamrab olingan eshitish nuqsonli bolalarda nutq va kommunikativ ko'nikmalar yaxshiroq rivojlanadi, ularning umumiy intellektual hamda ijtimoiy rivojlanishidagi orqada qolishlarning oldini olish mumkin bo'ladi. Demak, bu toifadagi bolalarning o'ziga xos ehtiyojlari – avvalo muloqot ehtiyoji –ni qondirish uchun ularga moslashtirilgan dasturlar, kommunikatsiya vositalari (masalan, imo-ishora tili, labdan o'qish, eshitish moslamalari) va maxsus pedagogik yondashuv talab etiladi. Surdopedagogika (eshitishida nuqsonli bolalar ta'lim-tarbiyasi haqidagi soha) tajribasida bu bolalarning ta'limida og'zaki nutqni rivojlantirish bilan birga, o'z ona tilidagi imo-ishora tilini o'rgatish muhim sanaladi. BMT

Konvensiyasiga muvofiq, eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga imo-ishora tilini o‘rganish imkoniyati yaratilishi, karlar jamiyatining lingvistik identitetini saqlash choralarini ko‘rish zarur deb belgilangan. Shu bilan birga, bunday bolalarning ta‘lim olishi *eng maqbul aloqa vositasida* – eshituvchi bolalar bilan muloqotda bo‘ladigan muhitda, ammo zarur texnik va pedagogik moslamalar bilan ta‘minlangan holda – tashkil etilishi ularning shaxsiy, akademik va ijtimoiy rivojlanishi uchun eng samarali hisoblanadi.

Inklyuziv ta‘limning ahamiyati va prinsiplari. Inklyuziv ta‘lim maxsus ehtiyojli bolalarni segregatsiyalovchi alohida maktablardan chiqarib, umumta‘lim tizimiga integratsiya qilish bilan cheklanmaydi; u ta‘lim tizimini shu bolalarga moslashtirishni, ta‘lim jarayonini ularning turli ehtiyojlariga ko‘ra differentsiallash va moslashuvchan tashkil etishni nazarda tutadi. XX asr pedagogikasi vakili L.S.Vigotskiy nuqsonli bolalarni tarbiyalash vazifasi ularning nuqsonlarini kompensatsiya qilish va hayotga integratsiyalashdan iborat bo‘lib, buning uchun umumiy va maxsus ta‘limni uyg‘unlashtirgan holda, maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta‘lim tizimida o‘qitish lozimligini ilmiy asoslab bergan edi. Bugungi kunda inklyuziv ta‘limning asosiy tamoyillari – ta‘limda diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik, har bir bolaning qadr-qimmatini hurmat qilish, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni ta‘minlash – jahon miqyosida e‘tirof etilgan. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar ta‘limdagi inklyuziyani Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim omili sifatida ko‘rsatib, barcha davlatlarni *“ta‘limda hech kimni chetda qoldirmaslik”* siyosatini yuritishga undamoqda. Inklyuziv maktablar nafaqat nogiron bolalarga, balki barcha bolalarga foyda keltirishi, jamiyatda o‘zaro hurmat, hamkorlik va bag‘rikenglik muhitini shakllantirishi ko‘plab tadqiqotlarda ta‘kidlangan. **Eshitish nuqsonli bolalar** esa inklyuziv ta‘limda alohida o‘rin tutadi, zero ular sog‘lom tengdoshlari bilan birga o‘qish jarayonida jamiyatga yanada to‘liqroq qo‘shila oladilar: ijtimoiy muloqot

ko'nikmalarini rivojlantiradilar, eshituvchi bolalar esa tengdoshlaridagi turli xillikni anglab, inkluziv muhitda o'sadilar.

Inklyuziv ta'limdagi muammolar. Albatta, inklyuziv ta'limga o'tish jarayoni ko'plab tizimli muammolarni hal etishni talab qiladi. O'zbekistonda va dunyoning ko'plab mamlakatlarida inkluziv ta'limni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda va bu borada uchraydigan qiyinchiliklar o'xshashdir. Birinchi navbatda, kadrlar masalasi dolzarb: umumta'lim maktablarida maxsus pedagoglar (surdopedagog, tyutor va hokazo) yetishmasligi, oddiy o'qituvchilarning inklyuziv metodika bo'yicha malakasi pastligi seziladi. Mutaxassislar inklyuziv sinf o'qituvchisi eshitish nuqsonli bolalar bilan ishlash uslubiyatini, kerak bo'lsa, imo-ishora tilini bilishi lozimligini ta'kidlashadi. Yana bir muammo – moddiy-texnik infratuzilma va resurslarning cheklanganligi. Masalan, eshitish bo'yicha nuqsoni bor o'quvchilar uchun maxsus ovoz kuchaytiruvchi jihozlar, eshitish moslamalari, multimedia vizual materiallar har doim ham yetarli emas. Ko'pgina maktablarda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan muhit yaratilmoqda, biroq eshitish bo'yicha nuqsonli bolalar ehtiyojlari (masalan, darslarda subtitrli video materiallar, yong'in xavfi signalizatsiyasining yorug'lik bilan bo'lishi va hokazo) e'tibordan chetda qolishi mumkin. UNESCOning yaqinda Lotin Amerikasidagi 16 davlat bo'yicha o'tkazgan tadqiqotida maktablarning atigi yarmiga yaqini nogironligi bo'lgan o'quvchilarni qamrab olgani, bu bolalarning qariyb 19% hali-hanuz maxsus (alohida) maktablarda tahsil olayotgani hamda nogiron bolalarning uchdan bir qismi o'rta ta'limni oxirigacha tamomlay olmayotgani qayd etilgan. O'zbekistonda ham bugungi kunda maxsus internat-maktablarda ta'lim olayotgan eshitishida nuqsonli bolalar soni hali yuqori. Ayni paytda, ayrim umumta'lim maktablarida inkluziv sinflar ochilib, ularda ko'rish, eshitish kabi turli toifadagi nogiron bolalar alohida kvota asosida qabul qilinmoqda. Maktablarda inkluziv sinflarda sog'lom va maxsus ehtiyojli bolalar nisbati

me'yorlari belgilangan (masalan, bir sinfda 2–3 nafar eshitish nuqsonli bola, ularga qo'shimcha surdopedagog yoki yordamchi o'qituvchi biriktiriladi). Bu esa inklyuziv ta'limni joriy etishda dastlabki davrda zarur bo'lgan chora bo'lib, kelgusida yanada ko'proq bolalarni umumiy muhitga integratsiya qilish uchun tajriba va infratuzilma oshirib boriladi. Yana bir muhim omil – jamiyat va otalarning psixologik tayyorgarligi. Ba'zi hollarda ota-onalarning inklyuziv ta'limga ishonchsizligi yoki qarshiligi kuzatiladi, bu esa ko'pincha ularning farzandi ta'lim sifati pasayib ketishidan xavotiri yoki atrofdagilar tomonidan diskriminatsiya bo'lishidan cho'chishi bilan bog'liq. Inklyuziv jarayon barcha ishtirokchilardan – maktab ma'muriyati, pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilardan – moslashish va hamkorlikni talab qiladi.

Muammolarni bartaraf etish yo'llari. Inklyuziv ta'limdagi yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun quyidagi amaliy chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Birinchidan, pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish zarur. Maxsus pedagogika (surdopedagogika) yo'nalishidagi mutaxassislar sonini oshirish, umumta'lim o'qituvchilarini inklyuziya metodikasi bo'yicha o'qitish va malakasini uzluksiz oshirib borish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, ta'lim muassasalarini maxsus texnik vositalar bilan jihozlash, jumladan eshitish nuqsonli bolalar uchun audiovizual ko'makchi texnologiyalarni joriy etish kerak. Masalan, sinflarda tovush kuchaytirish tizimlari, FM-to'lqinli eshitish apparatlari, vizual signalizatsiyalar, interaktiv darsliklar kabi vositalar joriy qilinishi lozim. Uchinchidan, ta'lim dasturlarini moslashtirish va individual yondashuvni ta'minlash talab etiladi: eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus korreksion dasturlar va individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish, baholash mezonlarini ularning ehtiyojlarini hisobga olgan holda belgilash darkor. To'rtinchidan, inklyuziv muhitda muloqotni yengillashtirish uchun sog'lom bolalar va o'qituvchilar orasida imo-ishora tilini o'rgatish bo'yicha qisqa kurslar o'tkazish foydali bo'ladi – bu eshitishida nuqsoni bor bolalarning

sinfdozlar bilan bemaol muloqot qilishiga ko'maklashadi. Nihoyat, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish jamiyatda keng targ'ibot va tushuntirish ishlarini ham talab qiladi. Nogiron bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, ularning huquq va salohiyatiga doir tushunchalarni oshirish maqsadida ommaviy axborot vositalari, jamoat tashkilotlari ishtirokida kampaniyalar o'tkazish lozim. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan yoshlarning 77% ta'lim yoki mehnat bilan band emas, nogiron bolalarning aksariyati (ayniqsa, qizlar) maktabga bormasdan qolmoqda yoki o'qishni davom ettirmayapti. Bu ko'rsatkichlar jamiyat va ta'lim tizimi zimmasida ulkan mas'uliyat borligini ko'rsatadi. Shu boisdan har bir bolaning, jumladan eshitish nuqsonli bolalarning ham, sifatli va teng huquqli ta'lim olishini ta'minlash – nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy vazifa sifatida qaralishi zarur.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limning ajralmas subyektidir, chunki ular uchun yaratilgan inklyuziv imkoniyatlar ta'lim tizimidagi umumiy sifat va adolat darajasini oshiradi. Bunday bolalarning o'ziga xos rivojlanish ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ta'lim muhitini moslashtirish va qo'shimcha ko'mak berish ularning tengdoshlar qatorida bilim olishi hamda jamiyatda to'laonli o'rin egallashiga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalga oshirish esa nafaqat alohida bolalarga, balki butun ta'lim jamoasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi – farzandlar mehr-oqibatli va bag'rikeng muhitda voyaga yetadi, o'qituvchilar esa har bir bola bilan individual ishlash malakasini oshiradi. Kelgusida O'zbekistonda inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish:** Inklyuziv ta'limga oid qonunchilik hujjatlarining to'liq amal qilishi ustidan nazoratni kuchaytirish, *"Inklyuziv ta'lim to'g'risida"* maxsus qonun

loyihasini ishlab chiqish va qabul qilish hamda unda eshitish nuqsonli bolalar ehtiyojlariga doir normalarni aniq belgilash tavsiya etiladi. Milliy qonunchilikni BMT Konvensiyasi talablariga to'liq muvofiqlashtirish zarur (O'zbekiston 2021 yilda ushbu Konvensiyani ratifikatsiya qilgan).

• **Kadrlar salohiyatini oshirish:** Inklyuziv ta'limga ixtisoslashgan kadrlar (surdopedagog, defektolog-logopedlar, psixologlar) tayyorlashni kengaytirish va mavjud pedagoglarning malakasini oshirish bo'yicha doimiy treninglar tizimini yo'lga qo'yish lozim. Xususan, umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash uslublari, eshitish moslamalaridan foydalanish va zarur hollarda imo-ishora tilini o'rgatuvchi seminarlar tashkil etilishi kerak.

• **Moddiy-texnik bazani mustahkamlash:** Inklyuziv maktablarni maxsus jihozlar bilan ta'minlash davlat dasturlari doirasida davom ettirilib, har bir inklyuziv sinf zarur audiovizual texnologiyalar, darslik va qo'llanmalar, moslashtirilgan mebel va signalizatsiya tizimlari bilan jihozlanishi zarur. Shu bilan birga, eshitish moslamalarini (individual eshitish apparatlari, koxlear implantlar va boshqalar) bolalarga erta yoshdan olish imkoniyatini yaxshilash, ularni ta'lim jarayonida to'liq foydalanishiga ko'maklashish muhim.

• **Oilalar va jamoatchilikni jalb qilish:** Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ota-onalariga psixologik-pedagogik maslahat va ko'mak berish tizimini kengaytirish lozim. Oilalarning farzandini umumiy maktabga berishga bo'lgan ishonchini oshirish uchun maxsus dasturlar (ota-onalar klublari, tajriba almashuv seminarlar) tashkil etish kerak. Shuningdek, jamiyatda inklyuziv ta'lim madaniyatini shakllantirish maqsadida ommaviy axborot vositalarida muvaffaqiyatli misollarni yoritish, kar va eshituvchi yoshlar o'rtasida inkluziv sport va madaniy tadbirlar uyushtirish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi chora-tadbirlar amalga oshirilsa, eshitish bo'yicha nuqsonli bolalarning sifatli ta'lim olishi va jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Inklyuziv ta'lim – bu **barcha bolalar** manfaatiga xizmat qiluvchi, hech bir farzandni e'tibordan chetda qoldirmaydigan ta'lim tizimi bo'lib, uning muvaffaqiyati uchun har birimiz mas'ulmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **BMT Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi** (CRPD, 2006). 24-modda: Ta'lim huquqi. (O'zbekiston tomonidan 2021 yil ratifikatsiya qilingan).
2. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** (qabul qilingan 1992-yil 8-dekabr, 2023-yil tahriri). 50-modda: *“Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi.”*
3. **O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida” Qonuni** (yangi tahriri, 23.09.2020 y.). Inklyuziv ta'lim bo'yicha kiritilgan qo'shimchalar (5, 24, 30-moddalar va b.).
4. **Haqberdiyev J.A., Axmedova M.** (2023). *“Maktabgacha ta'limda surdopedagogika fanining predmeti va vazifalari.”* Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: 2023. (Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va erta ta'limning ahamiyati yoritilgan)[researchgate.net](https://www.researchgate.net).
5. **Azamova N.N.** (2024). *“Inklyuziv ta'lim tamoyillari jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni va roli.”* Inter Education & Global Study, 8(1), 144-150. (Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi va uning ijtimoiy ahamiyati tahlili)cyberleninka.ru.

6. **UNICEF O'zbekiston** (2020). *"Nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlar uchun inklyuzivlikni ta'minlashga chorlamoqda"* – Press-reliz, 3 dekabr 2020 yil uzbekistan.un.orguzbekistan.un.org.
7. **Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST)** (2025). *"Kar va eshitish qobiliyati pasayishi"* (Deafness and hearing loss) – Rasmiy faktlar varag'i who.int.
8. **UNESCO** (2025). *"Hududiy hisobot: Lotin Amerikasida nogiron o'quvchilar uchun inklyuziv ta'limdagi jarliklar"*. 3-dekabr, 2025 y. (Natijalar tahlili) unesco.orgunesco.org.
9. **World Federation of the Deaf (WFD)** (2016). *"Inclusive Education – CRPD Article 24: Sign language and deaf identity."* (WFD Position Paper) wfdeaf.orgwfdeaf.org.